

แนวทางการพัฒนาปัญญาในพุทธศาสนาเถรวาทต่อการดำเนิน ชีวิตประจำวัน

The Guideline for Development of Wisdom

In Theravada Buddhism to Daily Life

พระอุดมวรญาณ^{1*}

Phraudomwarayan^{1*}

หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย¹

Department of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University¹

Corresponding Author, E-mail: dhammaduta@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาปัญญาในพระพุทธศาสนา เถรวาท 2) เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาปัญญาตามปัญญา 3 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท และ 3) เพื่อวิเคราะห์และเสนอแนวทางการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ผลการวิจัยพบว่า มนุษย์ทุกคนนั้นจำเป็นที่สุด เพื่อฝึกหัดปฏิบัติเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ อยู่เสมอ เพราะนั่นคือการพัฒนาปัญญาของตนเอง ปัญญาในพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต เป็นแผนที่ในการวางแผนและบริหารจัดการเกี่ยวกับทุกเรื่องในชีวิต บ่อเกิดของปัญญามี 3 ทางคือ สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง จินตามย ปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรมธรรมที่เป็นเครื่องเจริญ ธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงามแก่ปัญญา ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติก่อให้เกิดความรอบรู้ 2 ระดับ ได้แก่ โลภียปัญญา เป็นปัญญาในทางโลก เป็นวิสัยของโลก และโลกุตตรปัญญา อาศัยโลภียปัญญาเป็นพื้นฐาน ในการฝึกฝน เพื่อให้มีความเจริญมากขึ้น การพัฒนาปัญญาของมนุษย์นั้น มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดประโยชน์ที่แท้จริงขั้นสูงสุด คือ ประโยชน์ตามจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาที่จะกำจัดกิเลส และให้รู้เท่าทันความจริงทั้งหลายให้รู้ถึงความที่สิ่งทั้งหลายเป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เพื่อให้รู้จักโลกและชีวิต ตามความเป็นจริง จนกระทั่งสามารถวางจิตใจต่อชีวิตและโลกได้อย่างถูกต้อง เป็นจิตที่สงบ โสภ โปรง ผ่องใส เบา เป็นอิสระ ปราศจากกิเลส ไม่ยึดติดวัตถุใดๆ ในโลกที่จะทำให้จิตหวั่นไหวได้ เนื่องจากปัญญาเข้าถึงความจริงได้ การดำเนินชีวิตประจำวันจึงเป็นอยู่ด้วยปัญญา และรู้เท่าทันตามความเป็นจริงตามเหตุปัจจัย

คำสำคัญ : แนวทางการพัฒนา; ปัญญาในพระพุทธศาสนา; การดำเนินชีวิตประจำวัน

Abstract

This thesis titled has 3 objectives as follows: 1) to study of the Wisdom in Buddhism; 2) to study the Guideline for Development of Wisdom in Theravada Buddhism and 3) to

study An Analytical and The Guideline for Development of Wisdom in Theravada Buddhism to Daily Life. It was qualitative research. The tools used in the research were in-depth interview forms. The findings of this research were as the followings: All human beings are essential. To practice, practice, always learn new things. Because that is the development of their own intelligence. Wisdom in Buddhism is a tool for living life. It is a map for planning and managing all aspects of life. There are three sources of wisdom: Sutamaya-panya, wisdom born of listening, wisdom born of thinking, wisdom born of training, wisdom born of training. Dharma that is a growth engine Dharma that leads to the growth of wisdom. The results obtained from the practice resulted in two levels of enlightenment: loki-wisdom, which was worldly wisdom. is the vision of the world and worldly wisdom Relying on worldly wisdom as a basis for training in order to be more prosperous. The development of human intelligence The goal is to maximize the real benefits. is beneficial according to the aims of Buddhism to get rid of passion and to be aware of the truths, to know that all things are vanity, impermanence, and selflessness. to know the world and life as it really is until he can put his mind on life and the world correctly. It is a mind that is calm, clear, clear, bright, light, free, free from defilements. not attached to any object in a world that can make the mind tremble because wisdom can reach the truth Therefore, the daily life is wise. and know according to the facts according to the factors.

Keywords : The Guideline for Development; Wisdom in Theravada Buddhism; Daily Life

บทนำ

การดำรงชีวิตของมนุษย์ในโลกนี้ เป็นที่เข้าใจกันดีว่า มีองค์ประกอบต่างๆ มากมาย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะแต่ละช่วงวัยของชีวิต หรือในแต่ละกิจกรรมของการทำหน้าที่ของชีวิต ย่อมประสบพบเจอปัญหาและอุปสรรคนานัปการ ปัญหาและอุปสรรคเหล่านั้นถือว่าเป็นสิ่งกีดขวาง ทำให้การดำเนินชีวิตไม่ราบรื่น พบกับความยากลำบากในชีวิต บางคนก็สามารถแก้ปัญหาได้ แต่ก็ยังมีอีกหลายคนที่ไม่อาจแก้ปัญหาชีวิตได้ เนื่องจากว่าตนเองยังไม่รู้แนวทางในการแก้ไข และขาดทักษะในการใช้ปัญญานั้นเอง ถึงแม้ว่ามนุษย์ทุกคนจะมีพื้นฐานความรู้ และมีปัญญาในเชิงเหตุผลที่ติดตัวมาแล้วก็ตาม แต่ในเรื่องการใช้ปัญญาบริหารชีวิตนี้ มีหลายคนตัดสินใจผิดในการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น ก็เพราะขาดทักษะในการพัฒนาปัญญา โดยทั่วไปส่วนใหญ่แล้ว มักใช้อารมณ์เป็นตัวตัดสินใจ ไม่ใช่ปัญญาเป็นเครื่องมือเพื่อแก้ไขปัญหามากมาย ในชีวิต จึงทำให้เป็นปัญหาชีวิตของมนุษย์มาทุกยุคทุกสมัย และตราบติดที่ยังไม่เข้าใจความเป็นจริงของชีวิต และพร้อมที่จะพัฒนาปัญญาในพระพุทธ ศาสนาด้วยแล้ว ยิ่งเป็นการสะสมปัญหาชีวิตไว้อย่างไม่รู้จบ

หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเน้นให้คนใช้เหตุผลในการดำเนินชีวิต ไม่ส่งเสริมให้ใช้ศรัทธาและอารมณ์อย่างเดียว ในกรณีดังกล่าวถ้าหากเมื่อปัญญามีความสำคัญเช่นนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องที่สำคัญเมื่อพิจารณาถึงเรื่องของปัญญาแล้วในทางพระพุทธศาสนา ยังมีความเกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมอีกด้วย แต่สิ่งที่ผู้วิจัยต้องการกล่าวถึงอีกมิติหนึ่งของ ปัญญาในพระพุทธศาสนา ก็คือปัญญาที่มีความจำเป็นในการดำรงชีวิตประจำวัน เพราะถ้ามีความเข้าใจเรื่องปัญญาอย่างถูกต้องแล้ว ก็จะทำให้ตนเองเข้าใจชีวิต และเข้าใจปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ในขณะเดียวกันก็พร้อมที่จะเข้าไปเรียนรู้ปัญหานั้นด้วยปัญญาที่ตนเองมี ส่วนปัญญาในพระพุทธศาสนาจัดเป็นความรู้ที่อยู่ในลำดับสูงสุดเสมอ เพราะเป็นเครื่องมือขั้นสุดท้ายที่จะให้ประจักษ์แจ้งความจริง (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2541 : 265) ในพระพุทธศาสนาก็ยังได้จัดปัญญาไว้มากมายหลายประเภท ได้แก่ ปัญญา 2 คือ โลกียปัญญา (ปัญญาชั้นโลกีย์) และโลกุตระปัญญา (ปัญญาชั้นโลกุตระ) (อภิ.วิ. (ไทย) 35/803/441). ปัญญา 3 คือ จินตามยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการคิด) สุตมยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการฟัง) ภาวนามยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการอบรมคือปฏิบัติ) (อภิ.วิ. (ไทย) 35/803/445). ปัญญา 4 คือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้ในการดับทุกข์ ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นต้น

การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น จำเป็นต้องผ่านการศึกษาหรือสิกขา ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ที่มีความสำคัญ เรียกว่าไตรสิกขา ซึ่งประกอบไปด้วย อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอภิญญาสิกขา ในการพัฒนาปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริงตามสังฆธรรม กล่าวคือปัจจัยภายในโยนิโสมนสิการนั้น เป็นหลักแนวคิดที่มีแบบค่ายเพื่อให้เห็นความละเอียดในเรื่องที่พิจารณา ด้วยการนำความรู้สั่งที่มาจากศึกษาด้วยวิธีต่างๆ เช่น การสังเกต การอ่าน และสิ่งที่ฟังมา แล้วนำมาวิเคราะห์ วิจารณ์ ประมวลพิจารณา แยกแยะสืบสาวถึงเหตุและผลนั้นว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร และ ดับลงอย่างไร ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ปัญญาเป็นคุณธรรมที่สำคัญมาก เพราะปัญญาช่วยในเรื่องการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ ช่วยเป็นแสงสว่างส่องนำทางให้พบกับความสำเร็จ แต่ที่สำคัญปัญญาเป็นเครื่องมือที่จะนำพาไปสู่ความพ้นทุกข์ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงความหมายของปัญญาไว้ในที่ต่างๆ ดังนี้ ปัญญา คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้งความคิดค้น ความใคร่ครวญ ปัญญาจุจแผ่นดินปัญญา เครื่องเผาทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทางปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาจุจประจักษ์ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาจุจศัตรา ปัญญาจุจปราสาท ความสว่างคือปัญญา ปัญญาจุจดวงประทีป ปัญญาจุจดวงแก้ว ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม เป็นต้น (ช.ม. (ไทย) 29/10/54.)

ดังนั้น ผู้วิจัยมีความสนใจต้องการที่จะศึกษาวิเคราะห์เรื่องกระบวนการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อสร้างความเข้าใจในเรื่องดังกล่าว และนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้องตามหลักการในพระพุทธศาสนาเถรวาท ให้ได้แนวทางการนำกระบวนการพัฒนาปัญญาของพระพุทธศาสนาไปเป็นคู่มือช่วยแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตประจำวันได้ ที่สำคัญที่สุด เพื่อเป็นการป้องกัน

ปัญหาต่างๆ ในชีวิตประจำวันอันจะเกิดขึ้นตามมาภายหลังได้ เพื่อเป็นการวางแผนทางให้ถูกต้องในการแก้ปัญหาชีวิตตามกระบวนการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาปัญญาตามปัญญา 3 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์และแนวทางการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษานี้เป็นการวิจัยคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้กำหนด ขั้นตอน และวิธีการดำเนินการวิจัยเป็นออกเป็น 3 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1. ขั้นตอนกำหนดกรอบในการวิจัย

การกำหนดกรอบปัญหาในการวิจัย โดยให้เนื้อหาอยู่ในประเด็นเกี่ยวกับเรื่องปัญญา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท กระบวนการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท และอยู่ในรูปของการวิเคราะห์แนวทางกระบวนการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน

2. ขั้นศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนการศึกษาค้นคว้าเอกสารและรวบรวมข้อมูล ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยจะค้นคว้าเกี่ยวกับศึกษาเรื่องปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท กระบวนการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท และอยู่ในรูปของการวิเคราะห์แนวทางกระบวนการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ด้วยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ พ.ศ. 2500 พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 โดยจะเน้นไปที่สังยุตตนิกาย และศึกษาจากคัมภีร์ปฎิสมภิทามรรค พุทธวงศ์ จรียาปิฎก สำหรับการศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เป็นขั้นทุติยภูมินั้น ผู้วิจัยจะศึกษาจากหนังสือ ตำราวิชาการ งานวิจัย งานวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

3. ขั้นการสัมภาษณ์

ขั้นตอนในการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้กำหนดแบบสัมภาษณ์ออกเป็น 2 ประเภท คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก และแบบสัมภาษณ์เชิงกลุ่มอย่างเป็นทางการ ซึ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ 1) พระสงฆ์ 5 รูป 2) นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา 5 คน 3) พุทธศาสนิกชนทั่วไป 10 คน รวมทั้งหมด 20 รูป

4. ขั้นการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

- 1) จัดเรียงลำดับและแยกแยะข้อมูลที่ได้มาทั้งหมดให้เป็นหมวดหมู่ตามเรื่องการทำวิจัย
- 2) วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาตามจุดประสงค์ของการวิจัย
- 3) นำเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์
- 4) การเรียบเรียงข้อมูล นำข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าเอกสาร เพื่อวิเคราะห์เชิงสังเคราะห์เนื้อหา อธิบายความให้เห็นข้อเท็จจริง เพื่อตอบโจทย์เนื้อหาตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ จากนั้นนำข้อมูลที่ได้จากการ

วิเคราะห์มาเรียบเรียงเขียนเป็นบทความแบบพรรณนาเชิงโวหาร ตามโครงสร้างเนื้อหา และนำข้อมูลทั้งหมด มาสรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และพิมพ์เผยแพร่ต่อไป

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาปัญญาในพุทธศาสนาเถรวาทต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน สรุป ผลการวิจัย ดังนี้

1. นิยามความหมายของปัญญา คำว่า “ปัญญา” มีความสำคัญต่อมนุษย์ เพราะเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ ถือเป็นเครื่องมือในการจัดการที่มีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา การเรียนรู้ การใช้ชีวิต หากมนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างขาดปัญญา จะทำให้พบกับปัญหาและความทุกข์มากมาย

ดังนั้น มนุษย์จึงต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต โดยมี “ลักษณะสำคัญของ กระบวนการดำเนินชีวิตด้วยการพัฒนาศักยภาพการดำเนินชีวิตให้สามารถอยู่รอดอย่างดีงาม มีความสุข” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2550:50) มีความเข้าใจในเหตุผล ดี ชั่ว รู้คิด รู้วินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ อันใดเป็นประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551:174) การเรียนรู้ เป็น ความหมายหนึ่งของการศึกษา ที่จะฝึกตัวเอง พัฒนาชีวิตตนเอง ให้มีความสามารถที่จะเป็นอยู่ได้อย่างดี ซึ่ง ชีวิตของมนุษย์นั้น โดยปกติจะสัมพันธ์กับโลกใน 3 ด้าน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546:348) คือ ด้าน พฤติกรรม หมายถึง ความสัมพันธ์กับผู้คน เพื่อนมนุษย์สรรพสัตว์ ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ด้านจิตใจ หมายถึง ความสัมพันธ์ในการแสดงออกทางกายและวาจาของตนเองและผู้อื่น และสุดท้ายทางด้านปัญญา เป็นการแสดงออกทางด้านความเห็น ความเข้าใจ การพิจารณาในเหตุผล ซึ่งจะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ทั้ง 3 ด้านนี้ มีผลต่อเราทุกคนในการดำเนินชีวิต หากขาดปัญญาเสียแล้ว การเป็นอยู่ที่ต้องสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่มี องค์ประกอบ 3 ด้าน ก็อาจจะนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่สามารถควบคุมสติสัมปชัญญะและอารมณ์ได้ “ปัญญาจะเป็นตัวชี้แนะบอกทาง ให้แสงสว่าง ขยายขอบเขต ปรับแก้จิตใจและพฤติกรรมและปลดปล่อย ให้หลุดพ้นจาก ปัญหาหรือทุกข์” ทำให้เป็นอิสระได้

2. ประเภทของปัญญาในพระพุทธศาสนา ในพระพุทธศาสนาจำแนกประเภทของปัญญาไว้หลายอย่าง มีปัญญา 2 ประเภท ปัญญา 3 ประเภท ปัญญา 4 ประเภท และปัญญา 6 ประเภท เป็นต้น ดังรายละเอียด ต่อไปนี้ คือ

การจำแนกปัญญาเป็น 2 ประเภท ปัญญาสามารถจำแนกได้ 2 ประเภท ซึ่งมีหมวดหมู่ดังต่อไปนี้ คือ (1) โลกียปัญญากับโลกุตตรปัญญา (2) ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดนามหรือรูป (3) ปัญญาที่จำแนกตาม เวทนาที่เกิดร่วมกัน และ (4) ปัญญาขณะบรรลุลหระที่จำแนกกว่าเป็นขั้นแรกของการบรรลุลหระหรือไม่ โดย รายละเอียดจะได้นำเสนอเป็นลำดับต่อไปนี้

(1) โลกียปัญญากับโลกุตตรปัญญา ปัญญาสามารถจำแนกเป็นโลกียปัญญา กับโลกุตตรปัญญา โดย ที่โลกียปัญญา เป็นปัญญาที่เกี่ยวข้องกับทางโลกซึ่งรวมถึงปัญญาในการดำรงชีพ ตลอดจนปัญญาที่เกิดจากความดี งามและปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติภาวนา แต่ไม่รวมไปถึงปัญญาในขณะบรรลุลหระที่เรียกจิตขณะบรรลุนั้น

ว่า มรรคจิต และผลจิต ส่วนโลกุตตรปัญญา เป็นปัญญาในขณะบรรลุดรรณดังกล่าว ปัญญาทั้ง 2 ประเภทนี้มีชื่อเรียกอื่นอีกหลายชื่อเป็นคู่กัน แต่ยังคงมีความหมายเช่นเดียวกันกับคู่ของโลกียปัญญากับโลกุตตรปัญญา

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงปัญญาประเภทแรก เช่น ปุสสะและภัลลิกะได้เดินทางขายผ้าไปทั่ว และระหว่างการเดินทาง ครั้งหนึ่งได้มาพบพระพุทธเจ้าและได้เป็นพุทธศาสนิกชนคนแรกในพระพุทธศาสนา ในการค้าขายนั้น ปุสสะและภัลลิกะย่อมต้องใช้ปัญญาในการทำการค้าขาย มิฉะนั้น การค้าขายนั้นจะไม่สามารถประสบความสำเร็จและดำเนินอยู่ได้ ปัญญาดังกล่าว จัดเป็นปัญญาประเภทแรก ที่เรียกว่า โลกียปัญญา สาสวปัญญา หรือปริยาปันนปัญญา เป็นต้น ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงปัญญาประเภทหลัง เช่น เมื่อครั้งพระปัญจวัคคีย์ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมกันในวันแรม 5 ค่ำ เดือน 8 ปัญญาในขณะบรรลุดรรณของพระปัญจวัคคีย์แต่ละท่านสามารถจัดเป็นปัญญาประเภทหลังที่เรียกว่า โลกุตตรปัญญา อนาสวปัญญา หรือ อาสววิปยุตตอนาสวปัญญา เป็นต้น

(2) ปัญญาที่เกิดจากการกำหนดนามหรือรูป เมื่อนำปัญญามาจำแนกด้วยลักษณะการเกิดของปัญญาว่า เกิดมาจากการกำหนดรู้นามหรือรูป จะสามารถจำแนกได้ 2 ประการ ซึ่งมีหมวดหมู่ดังต่อไปนี้ ได้แก่ (1) นามววัฏฐานปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการกำหนดรู้ในนาม คือ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ (2) รูปววัฏฐานปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการกำหนดรู้ในรูป ซึ่งรวมไปถึงการกำหนดรูปร่างกายว่า อยู่ในอริยบทใด ยืน เดิน นั่ง หรือนอน ตัวอย่างที่แสดงถึงนามววัฏฐานปัญญา เช่น ปริพาชกที่ขณะมาเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยคำกล่าวที่ว่า “ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ชอบความเป็นนั้นด้วย” ซึ่งพระพุทธเจ้าประสงค์ชี้ให้เขาเห็นว่า เขามีความเห็นผิด ทรงแสดงโทษของความยึดมั่น และทรงแสดงต่อไปถึงอุบายวิธีที่เป็นเหตุให้ไม่ถือมั่น ทั้งรูปและนาม และทรงให้พิจารณาในเวทนา (ความรู้สึก) มี 3 อย่าง คือ สุข ทุกข์ และ อุเบกขา ทรงสอนว่า เวทนาทั้ง 3 นี้ ไม่เที่ยง มีปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป และดับไป เป็นธรรมดา ปริพาชกที่ขณะหลานพระสารีบุตรฟังธรรมแล้วได้บรรลุโสดาปัตติผล ในขณะที่พระสารีบุตรพิจารณาเนื้อความพระธรรมนั้น ได้บรรลุสำเร็จเป็นพระอรหันต์ขณะเดียวกัน (ม.ม. (ไทย) 13/205/243.)

(3) ปัญญาที่จำแนกตามเวทนาที่เกิดร่วมกัน เมื่อนำปัญญามาจำแนกด้วยเวทนา ที่เกิดร่วมกัน จะสามารถจำแนกได้ 2 ประเภท ได้แก่ (1) โสมนัสสสทกตปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดร่วมกับความสุขใจ (2) อุpekขาสทกตปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดร่วมกับความรู้สึกเฉยๆ ตัวอย่างเช่น พระวัคคลี คิดฆ่าตัวตาย ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงติดตามดูการกระทำตลอดเวลา เมื่อเห็นว่าฆ่าตัวตายจริงๆ พระองค์จึงตรัสเรียกชื่อ “วัคคลี” ทำให้พระวัคคลีเกิดความดีใจว่า พระพุทธเจ้าตรัสเรียก ความน้อยใจแต่แรกหายไป เกิดปีติมาแทนที่ และหลังจากที่ได้ฟังพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระวัคคลีได้เกิดความปราโมทย์ และความอบอุ่นใจมีกำลังเจริญวิปัสสนาจนเกิดความรู้แจ้งบรรลุอรหัตผล

จากตัวอย่างนี้ แม้จะยากที่จะระบุว่า การบรรลุดรรณของพระวัคคลีนี้ เป็นปัญญาที่เกิดพร้อมกับความสุขใจหรือความรู้สึกเฉยๆ แต่ก่อนหน้าที่จะบรรลุดรรณ คือ ขณะหลังจากที่ได้ฟังพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระวัคคลีได้เกิดความปราโมทย์ และความอบอุ่นใจมีกำลังเจริญวิปัสสนานั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ในขณะดังกล่าว พระวัคคลีมีปัญญาเกิดขึ้นในระดับหนึ่งแล้ว มิฉะนั้นการมุ่งที่จะเจริญวิปัสสนาย่อมไม่สามารถ

มิได้ นอกจากนี้ความปรารถนาที่ปรากฏขึ้นในขณะนั้น ย่อมมีความสุขใจเกิดร่วมอยู่ด้วย ดังนั้นในขณะดังกล่าว มีปัญญาเกิดขึ้นร่วมกับความสุขใจ ซึ่งปัญญานี้เรียกว่า “โสมนัสสสทคตปัญญา”

(4) ปัญญาขณะบรรลุตธรรมที่จำแนกกว่าเป็นขั้นแรกของการบรรลุตหรือไม่ เมื่อนำปัญญาในขณะบรรลุตธรรมมาจำแนกกว่า เป็นขั้นแรกของการบรรลุตหรือเป็นขั้นถัดๆ ไป จะได้ 2 ประเภท ซึ่งมีหมวดหมู่ ดังต่อไปนี้ ได้แก่ (1) ทสสนภูมิปัญญา คือ ปัญญาในขณะบรรลุตธรรมครั้งแรก คือ ซึ่งขณะนั้นเป็นปัญญาที่เข้าถึงนิพพานเป็นครั้งแรก (2) ภาวนาภูมิปัญญา คือ ปัญญาในขณะบรรลุตธรรมครั้งถัดๆ มา อีก 3 ขั้นที่เหลือ ดังคำอธิบายของพระพุทธโฆสเถระที่ว่า “ปัญญาเป็น 2 อย่าง โดยเป็นทสสนภูมิและภาวนาภูมิ อย่างนี้ คือ ปัญญาในปฐมมรรค เป็นทสสนภูมิปัญญา และปัญญาในมรรค 3 ที่เหลือเป็นภาวนาภูมิปัญญา” ตัวอย่างเช่น การบรรลุตธรรมของพระสารีบุตร เมื่อครั้งฟังธรรมจากพระอัสสชิแล้วบรรลุตธรรมเป็นพระโสดาบัน และเมื่อครั้งฟังการสนทนา ระหว่างพระพุทธเจ้ากับลุงที่ถ้ำสุกรขาตาแล้วบรรลุตธรรมโดยลำดับ จนเป็นพระอรหันต์ในที่สุด จากตัวอย่างนี้ ขณะบรรลุตธรรมเป็นโสดาบันของพระสารีบุตร ปัญญาในขณะนั้น จัดเป็นทสสนภูมิปัญญา ส่วนในขณะบรรลุตธรรมขั้นอื่นตามลำดับและเป็นพระอรหันต์ในที่สุดนั้น ปัญญาในขณะบรรลุตธรรมทั้งสามขั้น ซึ่งรวมถึงขั้นสุดท้ายที่ทำให้เป็นพระอรหันต์ จัดเป็นภาวนาภูมิปัญญา

อภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่อง “แนวทางการพัฒนาปัญญาในพุทธศาสนาเถรวาทต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน” มีประเด็นที่สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

จากหลักการของพระพุทธศาสนาแล้ว การพัฒนาขั้นแรกในระดับโลกียปัญญา ด้วยการสร้างสัมมาทิฐิ เพราะสัมมาทิฐิเป็นปัญญาอันดับแรก ที่ต้องพัฒนาให้เกิดขึ้น โดยอาศัยปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ได้แก่ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ สัมมาทิฐิแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ โลกียสัมมาทิฐิ คือ มีความเลื่อมใสพระรัตนตรัย เชื่อว่า ทานมีผล กรรมมีผล เชื่อในคุณมารดาบิดา เป็นต้น และผ่อนคลายจากความยึดมั่นในรูปนามในที่สุด โดยมีกัลยาณมิตรเป็นผู้โน้มน้าวชี้แนะและสั่งสอน เพื่อยังศรัทธาให้ตั้งมั่น ประกอบกับปัญญาที่ติดตัวมา ทำให้เกิดธรรม 4 ประการ ได้แก่ ความพร้อมแห่งศรัทธา ศีล ทาน และโลกียปัญญาในที่สุด ทำให้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและทัศนคติ ทำให้การดำเนินชีวิตในส่วนที่ยังสัมพันธ์ต่อโลก มีความสุขขึ้น หรือกล่าวได้ว่ามีความสุขทุกขั้นน้อยลง และยังไม่สามารถละกิเลสได้ การพัฒนาในระดับโลกุตตรปัญญา เป็นการเตรียมพร้อมของโลกียปัญญา ต้องมีความมุ่งมั่นในการฝึกตน เพื่อพัฒนาไปสู่เป้าหมายสูงสุด โดยพัฒนาตามแนวของอริยมรรค และไตรสิกขา วิธีการเช่นเดียวกับการพัฒนาโลกียปัญญา แต่แตกต่างกันตรงความเข้มงวด สำรวมระวังมากกว่า โดยเฉพาะเรื่องของศีลที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาปัญญา ทำให้บุคคลนั้นเกิดความระมัดระวังในพฤติกรรม ทั้งทางกาย วาจา ใจ ไม่ล่วงละเมิดทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ไม่คิดเบียดเบียนทำร้าย ทำลายทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ผู้มีศีลย่อมเป็นผู้มีร่าเริงใจ เป็นผู้มีความบันเทิงใจ จิตมีความสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ การทำสมาธิมีทั้งการทำสมถภาวนา เพื่อให้จิตมีความสงบตั้งมั่น และวิปัสสนาเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้ง ในขณะที่ยังดำเนินชีวิตอยู่ บุคคลหมั่นประพฤติปฏิบัติตน ทั้งในหลักของอริยมรรคมีองค์ 8 และไตรสิกขาประกอบกัน เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ทั้งภายนอกและภายใน เพื่อทำความเจริญไปสู่

กุตระปัญญา การพัฒนาปัญญาไปสู่โลกุตระปัญญาที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแนวทางไว้ ได้แก่ การเจริญสติปัญญา 4 โดยการเจริญสติทำความรู้ตัวตลอดเวลา หมั่นเดินจงกรม นั่งสมาธิให้ต่อเนื่อง ปัญญาของบุคคลทั่วไปที่พัฒนาอยู่ในหลักของไตรสิกขาและอริยมรรคมีองค์ 8 ยังต้องอาศัยปัญญาในทางโลกหรือโลกียะปัญญาฝึกฝนขึ้นมา ซึ่งต้องใช้ความเพียรและความเสียสละอย่างมาก เพื่อไปให้ถึงโลกุตระปัญญา ทั้งนี้พระพุทธองค์ได้เปิดทางไว้แล้วทั้งสิ้น ได้แสดงให้เห็นว่าด้วยศักยภาพของมนุษย์ ย่อมพัฒนาได้ไม่จำกัดกาลและเวลา

ดังนั้น การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ตามคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว จะเน้นและให้ความสำคัญโดยมีจุดประสงค์เพื่อให้เกิดปัญญาขึ้นก่อนเป็นอันดับแรก เพราะพระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกทั้งหลายเริ่มต้นการสละความสุขทางโลกบวชเป็นพระภิกษุ นั้นหมายความว่าชีวิตต้องเริ่มด้วยปัญญาก่อน ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงแบ่งปัญญาออกเป็น 2 ระดับ เพื่อให้ผู้ที่ยังไม่มีปัญญาหรือผู้ที่มีปัญญาน้อยมีจุดเริ่มต้น โดยเฉพาะอริยมรรคมีองค์ 8 ฝ่ายปัญญา อันได้แก่ สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ มรรคทั้ง 2 องค์นี้ถูกแยกไว้ชัดเจน นั่นก็คือ บุคคลทั้งหลายต้องมีความเห็นและความคิดที่ถูกต้องเสียก่อน ต้องเพียรสร้างปัญญาในทางโลกให้เกิดขึ้นก่อน แล้วจึงพัฒนาต่อไปได้ เพราะกระบวนการแห่งความคิดเริ่มจากใจ หรือ “จิต” ทั้งสิ้น ดังที่อ้างแล้วว่า ใจเป็นใหญ่ใจเป็นประธานทุกอย่าง สำเร็จได้ด้วยใจ จึงเป็นสิ่งยืนยันถึงขั้นตอนการพัฒนาปัญญาดังกล่าว

องค์ความรู้จากการวิจัย

มนุษย์ทุกคนนั้นจำเป็นที่สุด เพื่อฝึกหัดปฏิบัติเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ อยู่เสมอ เพราะนั่นคือ การพัฒนาปัญญาของตนเอง ปัญญาในพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต เป็นแผนที่ในการวางแผนและบริหารจัดการเกี่ยวกับทุกเรื่องของชีวิต บ่อเกิดของปัญญามี 3 ทาง คือ สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด ภวานามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรม ธรรมที่เป็นเครื่องเจริญ ธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญองกามแก่ปัญญา ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติก่อให้เกิดความรอบรู้ 2 ระดับ ได้แก่ โลกียปัญญา เป็นปัญญาในทางโลก เป็นวิสัยของโลก และโลกุตระปัญญา อาศัยโลกียปัญญาเป็นพื้นฐานในการฝึกฝน เพื่อให้มีความเจริญมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

_____. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

_____. (2535). อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2550). “หัวใจพระพุทธศาสนา”. วารสารพุทธจักร. ปีที่ 61

ฉบับที่ 4 (เมษายน)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์

ครั้งที่ 16, กรุงเทพฯ: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด,
_____. (2551). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 11, กรุงเทพฯ: บริษัท
เอส. อาร์. พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด,
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ 11,
กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
สุชีพร บุญญานภาพ. (2541). คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ:
มหามกุฏราชวิทยาลัย,